

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2005

forskning. Vad som däremot skiljer är emfasen på de retoriska och berättartekniska medel som används för att skapa de skiftande och samspelande tilltalssituationerna i samlingen.

Även det avslutande bidraget granskar en författare som traditionellt har en tydligt markerad och väldefinierad plats i den svenska litteraturhistoriens sentimentalitet. Litteraturvetaren Roland Lysell läser här några texter av Bengt Lidner ur romantikens synvinkel. Slutsatsen blir att Lidner inte uppfyller kraven för att kvalificera sig som en romantisk diktare. Han förblir en expressiv, sentimental vitterhetsutövare i det sena 1700-talets gustavianiska kulturliv. Lysell menar att Lidner visserligen fokuserar på känsluskiftningarnas detaljer i linje med romantikerna, men att retorik och stilfigurer inte skapar bilder eller skiktningar i de poetiska berättelserna som ger de estetiskt komplexa texter som återfinns hos de efterföljande romantikerna. Lysells slutsatser skiljer sig således inte mycket från den traditionella bilden av Lidners författarskap. Lidner var ingen sann romantiker utan en sentimental poet i det sena 1700-talets Sverige, en förromantiker om man tycker att en sådan beteckning känns relevant. Lidners dikter gestaltar diktjagets dramatisering av sitt eget berättande. Detta sker genom arsenalen av affektinriktade grepp, troper och figurer i den klassiska retoriken och Lysell konstaterar att Lidners texter saknar tillgång till de dynamiska och filosofiska system som romantikerna anknöt till i beskrivningen av känslans skiftningar.

I inledningen nämner Cullhed och Öhrberg att ambitionen med att samla dessa artiklar är att samla upp tendenser och att jämföra utgångspunkter och frågeställningar från de olika disciplinernas områden. Det är också något som uppfylls. Här framgår tydligt olikheterna i bidragen, utifrån varierande forskningsinriktningar och -traditioner i närmandet till det gemensamma känslotemat. De olika problemen och angreppssätten visar på svårigheterna i att enas i beskrivningen av – och även i definitionen av – känslornas 1700-tal. Det är givetvis inte av ondo, utan utgör en utgångspunkt för fortsatt tvärvetenskaplig diskussion både inom och utanför det svenska sällskapet för 1700-talsstudier.

Stefan Ekman

Torkel Stålmarck, *Medelmåttan. Ett porträtt av Carl Gustaf af Leopold*. Norstedts. Stockholm 2005.

Medelmåttan, anpasslingen, fursteslickaren, smickraren, ränksmidaren, hypokondrikern, kverulanten... Varför ska man minnas en författare med dessa egenskaper? Vad finns det för skäl att skriva en bok om en sådan gestalt i vår litteraturhistoria? Varför skriva en bok om en diktare om vilken det redan för ett halvsekel sedan kunde konstateras att han var, med E. N. Tigerstedts ord, förvisad ”till den litteraturhistoriska skräpkammaren”? Man kan också fråga sig varför man skriver en bok om Leopolds liv och dikt när det redan är gjort, visserligen för knappt femtio år sedan, men grundligt, i fem band – av Olle Holmberg. Torkel Stålmarck, eminent kännare av svenskt 1700-tal och de senaste åren författare till en rad elegant utformade och läsvärda diktarporträtt från detta sekel – Jacob Wallenberg, Hedvig Charlotta Nordenflycht och Bellman – har naturligtvis själv ställt sig dessa frågor. Det framgår av hans förord där hans försvaret för att nu ”harva på samma åker” som Holmberg är att dennes verk numera är svårtillgängligt och – underförstått – genom framför allt sitt omfång kanske inte längre erbjuder den mest effektiva formen för en berättelse som söker hålla liv i minnet av en författare som Leopold (även om han ”en gång ansågs tillhöra de stora”). Det kan med andra ord vara dags att med en ny, ”mer anspråkslös berättelse”, blåsa liv i den vittra skuggan – så resonerar Stålmarck. Det är ett fullt legitimt skäl till att återvända till Leopold, hans insatser och hans verk. Men det är klart: Stålmarck är ju så mycket karl för sin hatt att han samtidigt som han klädsamt nog tar av sig hatten för Holmberg också understryker att han gjort sina egna prioriteringar när det gäller vad han valt att koncentrera sig på i sin skildring av Leopold och hans tid. Det enda val som Stålmarck uttryckligen redovisar är dock det att han lämnat Leopolds insatser som filosofisk skriftställare och debattör åt sidan med motiveringen att de är ”av uteslutande idéhistoriskt intresse” och att de dessutom som sådana inte är särskilt intressanta. Vilka vägval Stålmarck i övrigt gjort i förhållande till tidigare undersökningar och porträtteringar av Leopold får man inte veta i det modest hållna förordet. Även om Stålmarcks ambitioner inte varit att försöka skapa en ny och överraskande bild av Leopold som aktör och författare hade det varit bra om han hade va-

rit en smula mer utförlig i sin beskrivning av vad det är som har fått honom att skriva om Leopold och vad det är som han funnit vara värt att koncentrera sig på i sin framställning.

Stålmarck har förenklat uttryckt valt den biografiska grundstrukturen ”från vaggan till graven”. Men redan detta ur publiksynpunkt fullt förståeliga val begränsar emellertid hans möjligheter att förnya vår uppfattning om Leopold och hans roll i tidens drastiskt föränderliga och dramatiska litterära och politiska liv. Formen tvingar honom också att följa i Holmbergs spår i större utsträckning än vad som hade varit fallet om han försökt sig på en annan uppläggnings av sin ”berättelse”.

Stålmarck gör inte alls gällande att han skulle ha samma ambitioner med sitt porträtt av den gustavianske skalden och hovmannen som Holmberg hade med sitt mäktiga arbete. En jämförelse mellan de båda biografiska framställningarna kan kanske därför förefalla föga meningsfull. Men genom en mer översiktlig jämförelse blir snart vissa intressanta skillnader i de båda biografernas berättarteknik synliga. Holmberg målade med en utvikiningsrik teknik lika mycket ett porträtt av Leopold som den miljö i vilken han levde och verkade. Holmbergs verk är en detaljrik och myllrande fresk. En fördel med Stålmarcks komprimerade porträttering kan man tycka är att han aldrig förlorar Leopold ur sikte – han vill så långt det är möjligt lära känna denne långt ifrån motsägelsefria sjuuttonhundratalsmänniska. Han är som porträttör klokt och sympatiskt varsam, sällan spekulativ. Vid en mer detaljerad jämförelse blir det tydligt vilka delar av Leopolds verksamhet som Stålmarck väljer att snabbt gå förbi och vilka han väljer att uppehålla sig vid med större utförlighet. Jag ska dröja vid några exempel på dessa prioriteringar.

Som redan nämnts deklarerar Stålmarck i förordet sitt ointresse för filosofen Leopold. Holmberg som vänder på snart sagt varje sten och med en oförtröttlig berättariver lyckas förvandla också de många mindre rafflande episoderna i Leopolds liv till väsentliga aspekter av hans livshistoria skriver initierat och fångslande om Leopolds universitetsbana och hans insatser som filosofisk skriftställare och upplysningsintellektuell. Men Holmberg går av lätt insedda skäl inte djupare in på dessa sidor av Leopolds verksamhet. Annat var det när Allan Sjöding skrev sin avhandling *Leopold, den gustavianske smakdomaren* (1931) och när Torgny

Segerstedt några år senare presenterade sin tungt vägande studie om *Moral Sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi* (1937) – mycket kvalificerade insatser hade med andra ord redan gjorts på detta område när biografen Holmberg skred till verket, vilket gjorde det lätt för honom att avstå från allehanda filosofi-, estetik- och idéhistoriska digressioner. Vid ett närmare studium av Segerstedts magistrala arbete visar det sig att ingen annan svensk upplysningsförfattare ägnas lika många sidor som Leopold. Och då ska man veta att Segerstedt, förutom i sammanhanget mindre viktiga författare som Rosenstein, Munthe och Lidbeck, tar upp både Boëthius och Thorild. Det är inte heller marginella frågor i den svenska upplysningstidens filosofi och estetik som Segerstedt behandlar och med hänvisning till det utrymme som han ger Leopolds insats kan man nog tveklöst hävda att Leopolds bidrag till det upplysningsfilosofiska samtalet var i högsta grad initierat och kvalificerat. Leopold hamnade som ung student i Uppsala mitt i en filosofisk tvist, som med Holmbergs ord, ”var en av de livligaste och viktigaste som vår litteraturhistoria känner”. (del 1, s. 71) Diskussionen gällde Wolff *contra* Locke och som deras respektive lansdragare i Uppsala fungerade wolffianen Sleincour, Leopolds lärare, och lockeanen Christernin. Min poäng är nu inte att Stålmarck borde ha ägnat halva sin framställning åt filosofen Leopold – en med tanke på Stålmarcks syfte och ambition befängd förhoppning – men att han genom att fästa större vikt vid denna sida av Leopolds författargärning också hade fått syn på en mer aktningvärd och kanske rent av beundransvärd författare. Dessutom: om nu Leopold faktiskt inte bara satsade mycket tid och möda åt dessa lärda ting utan med tiden också skarpsinnigt bidrog till det estetiska och filosofiska samtalet borde det ju ha betytt en hel del för honom liksom för omvärldens bild av honom. Det i tiden hett diskuterade teodicéproblemet sysselsatte även Leopold intensivt. Leopold hade – tror jag – växt i betydelse om man i berättelsen om hans verksamhet och tid inte hade krympt hans filosofiska intressen och skrivande till ett snabbt passerat stadium i hans bildningsgång. Någon ”medelmått” på detta område kan han knappast ha uppfattats som i sin samtid.

Detta för över på en annan fråga som rör en del av Leopolds författarskap som jag tycker Stålmarck kunde ha gjort mer väsen av. Stålmarck påpekar att Leopolds medverkan i *Extra Posten* gav

honom möjlighet att utveckla sin essäkonst (den ”korta reflexionsprosan” kunde med fördel odlas i spalterna) och att Leopolds essäistik ännu idag har beundrare. Kanske är det just som essäist han ”kan bli hågkommen ännu någon tid”, funderar Stålmarck. Redan E. N. Tigerstedt påpekade i sin artikel ”Leopold och eftervärlden” (1953) det bekymmersamma förhållandet att Leopold, som gärna hyllades som en av ”den svenska prosans mästare”, ändå ”förblivit lika oläst som poeten”. Och när Lars Forssell i sin temperamentsfulla inledningsessä till Runebergsvolymen i Svenska Akademiens klassikerserie ställer upp en komprimerad svensk ”Läsningens ABC” från Wivallius ”Klagovisa” till Ola Hanssons *Sensitiva Amorosa* lyckas han också få med ”lite prosa av Leopold”. Jag tillhör själv dom som haft turen att få upp ögonen för denna sida av Leopolds författarskap – hur kunde den som hade så svårt att få till en ledig vers med utvecklad motståndskraft mot tidens tand skriva en än idag läsbar och rent av njutbar och kvick prosa?

En mer energisk diskussion och presentation av essäisten, kortprosaisten Leopold hade säkert kunnat bidra till att korrigerat bilden av honom som en i första hand ”medelmåttig” diktare och en hopplöst bakåsträvande smakdomare. För det är ju i grova drag den bild som de unga romantikerna lyckades prägla och vidarebefordra till den svenska litteraturhistoriekrivningen. Det finns fog för att hävda att det var dessa självförhärli-gande polemiker och målmedvetna stridsmän som skapade det sedan dess bestående snäva omdömet om Leopold. På denna punkt kunde det ha varit befogat med en mer probleminriktad diskussion av bland annat de medvetna strategier som romantikerna begagnade sig av när de skulle beskriva sin egen revolutionerande insats i den svenska vitterhetshistorien – vilket bland annat Louise Vinge behandlat i sin studie *Morgonrodnadens stridsmän* (1978) – och hur detta påverkade bilden av Leopold. I den strängt utvecklingsinriktade historiekrivningen med de väsentliga estetiska normbrotten utgör motbilderna och de i förhållande till framåtsträvare negativa exemplen oundgängliga inslag. Man kunde kanske också när det gäller romantikernas agerande visavi Leopold ha tänkt sig en diskussion som anknyter till Dag Hedmans litteratursociologiska och av Bourdieus fältteori vägleda studie av kampen mellan Kellgren och Leopold (i *Sammlaren* 2001), ett vittert envig som ju Stålmarck uppmärksammar och

säkert med rätta tillskriver en avgörande betydelse i Leopolds liv och för hans utvecklade bild av sig själv som en medioker författare. En annan strid, den mot Gustaf Regné, där Leopold hade rollen som den bryske och kvicke representanten för något nytt, ägnar Stålmarck ett jämförelsevis stort avsnitt; här är han av allt att döma utförligare än till och med Holmberg. Hans skäl för att uppehålla sig vid denna strid tycker jag är goda, han menar om jag förstätt saken rätt att Leopolds agerande härvidlag säger mycket om Leopolds ”själ-känsla och ömtålighet” samtidigt som den visar honom som en ”hänsynslös motståndare”. Som polemiker var han knappast heller ”medelmåttig”, det tyckte säkert inte ens Kellgren.

Leopold klagade ofta på att han var sjuk, hypokondrin är ett spår som Stålmarck intresserat följer, men hur det nu än var med Leopolds sjuklighet så levde han länge och han fick mycket uträttat. Hans flit inom Svenska Akademien tar Stålmarck upp, och särskilt förtjänstfull är hans förhållandevis utförliga redogörelse för Leopolds framsynta ortografiska arbete. Men det skulle dröja innan Leopolds banbrytande rättstavningsreform slog igenom på allvar. Samma år som Leopold dog – 1829 – utgav C. J. L. Almqvist sin rättskrivningslära, och den följde enligt Stålmarck helt ”Leopolds principer och blev den normerande läroboken för lång tid framåt”.

Stålmarck har åstadkommit en i allra högsta grad läsbar och medryckande porträttering av en av datidens kulturella centralgestalter. Leopold kallas fram ur skuggorna, men det är som om han genom att ”medelmåttigheten” nu med sådant eftertryck upprepas inte kommer mycket längre än till dörröppningen till den förut nämnda ”litteraturhistoriska skräpkammare” dit han av olika skäl förpassats. Under läsningens gång har jag kommit att undra om inte också den i upplysnings-tänkandet skolade, radikale Leopold i allt för hög grad hamnat i skuggan av den idealiske hovskalden. Jag tänker bland annat på den Leopold som i sin artikel ”Romerska Minnesmärken” från hösten 1792 gör en kritisk reflexion över den historiskt och socialt ogenomtänkta och ytliga vördnad som konstnärer och lärda besökare i allmänhet visar inför Roms historiska lämningar. När han betonar att de monumentala byggnadsverk som väcker sådan beundran har rests av slavar och kostat mycket mänskligt lidande låter han nästan som en föregångare till Bertolt Brecht:

Men folkfrihet och människokärlek, låtom oss ej söka dem ibland dessa tyranniets qvarstående vittnesbörd. Man eftersinne blott dessa tallösa människoskarors oerhörda mödor, fördömde at ofta öfwer hafven och från aflägsnaste Länder släpa til Rom dessa ofantliga Marmorklyftor och stenklippor, och at under träldoms-twänget af sina beherskade slafwar, der upresa dem.

Boken om den skarpsinnige och frimodige filosofen, elegante och läsbare essäisten, kvicke spaltduellanten och den upplysningsradikale, återstår kanske trots allt att skriva.

Håkan Möller

Matti Klinge, *Den politiske Runeberg*. Atlantis, Stockholm – Söderströms, Helsingfors. Stockholm 2004.

Historiska och litteraturhistoriska studier 79. Red. Pia Forssell och John Strömberg. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors 2004.

Tvåhundraårsminnet av Johan Ludvig Runebergs födelse har utlöst ett högtidligt firande och livliga vetenskapliga aktiviteter. Matti Klinge, som 1975–2001 var professor i historia vid Helsingfors universitet, är känd som en framstående kännare av finsk universitetshistoria, politisk historia och personhistoria. I ”Den politiske Runeberg” (424 sidor) har han föresatt sig att placera in Finlands nationalskald i dennes politiska samtid. Genom ingående diskussion av Runebergs härkomst, utbildningsbakgrund, karriär, släktförbindelser, journalistik och litterära skapande och genom att sätta dessa företeelser i relation till det politiska skeendet både i Finland och ute i Europa söker förf. avläsa diktarens politiska profil. Huruvida Runeberg var en politisk diktare i mer distinkt mening, nämligen så att han i sitt litterära skapande vägledades av politiska avsikter, eller om hans diktning bara kom att tilläggas en politisk innebörd av omgivningen, förblir under framställningens gång en smula oklart. Klinge tycks växla mellan de båda synsätten. Också när han uppehåller sig vid omgivningens reaktioner vill han emellertid gärna suggerera fram tanken, att dylika verkningar sannolikt inte gärna kan ha tillkommit utan poetens samförstånd och medvetna avsikter. Att boken innehåller ett ymnighetshorn av kunskap om finsk universitetshistoria, personhistoria och politisk historia, är odis-

kutabelt. Till följd av temperament eller föresats uppträder förf. som starkt tesdrivande och vill med sin Runebergbild gärna ifrågasätta och utmana hela den tidigare Runebergforskningen. Oavsett om man godtar eller ifrågasätter resultaten, blir framställningen därmed tillräckligt provokativ för att vara oavbrutet stimulerande och mycket underhållande.

Om någon till äventyrs inbillat sig, att Runeberg kom ur enkla förhållanden och som en *homo novus* av egen kraft slog sig fram till en etablerad ställning som akademiker och skriftställare, reviderar Klinge verkningsfullt sådana vanföreställningar. Fram tonar i stället bilden av en yngling, som genom sin hemmahörighet i österbottniska handelsmannasläkter från första början var berättigad till socialt avancemang. Genom sin släktskap med faderns kusin, ärkebiskop Jacob Tengström, fick skalden – menar Klinge – en inflytelserik gynnare och beskyddare som tillsåg att Runeberg kom in vid Åbo Akademi genom stora porten. Hemmastadd i den Tengströmska släktklanen och som informator hos professorn i praktisk filosofi Anders Johan Lagus hamnade Runeberg tidigt i intellektuella kretsar som under den skickesediga våren 1809 mer eller mindre ostentativt slöt upp på den ryska segrarmaktens sida och som välkomnade Finlands skiljande från Sverige. Mycket riktigt lät belöningarna inte vänta på sig. Kejsar Aleksander och hovet i S:t Petersburg strödde ordnar, feta pastorat och andra ynnestbevis över opinionsbildare som uppträdde så lojalt med den nya överheten.

Därmed är utgångspunkten given för den tes som förf., med vissa förbehåll och inskränkningar, förfäktar genom hela boken. Den gängse Runebergmyten och mycken tidigare Runebergforskning har velat ge sken av att ”Fänrik Ståls sägner” och nationalsången ”Vårt land” skulle ha tillkommit med udden riktad mot Ryssland. Det förhåller sig enligt Klinge alldeles tvärtom! Runeberg var om inte ryssarnas handgångne man så åtminstone en politisk ekvilibrist, vilken smidigt anpassade sig efter de nya makthavarna. Åtminstone tidtals skedde det i akt och mening att därmed uppnå taktiska fördelar som akademiker och skriftställare. Nog för att han i sin diktning skapade en fosterlandskänsla och en finsk självbild, som betytt oändligt mycket för Finlands folk genom tiderna. Men det fosterland han hyllade var ett fosterland på ryska villkor, nämligen det finska storfurstendöme som i gynnsam personal-